İSMAİL GASPIRALI
SEÇİLMİŞ ESERLERİ: III

Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları

Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 3. basım

Neşre Hazırlayan:
Yavuz Akpınar

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 723
EDEBÎ ESERLER: 357

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-975-437-676-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım:2008
4. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ANA BASIN YAYIN GIDA İNŞ.SAN.VE.TİC.A.Ş
Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. 2622 Sk.
Güven İş Merkezi No:6/13, Bağcılar / İstanbul
Sertifika Numarası: 20699 Tel: (0212) 446 05 99

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İçindekiler

Önsöz 7
Metin Neşir Prensipleri 17

I. Bölüm
Dil Yazıları

Dil Yazıları 23

II. Bölüm
Edebiyat yazıları

a) Edebiyat Nazariyesi, Tenkit Yazıları 209
b) Yazarlar, Eserler, Yayınlar: 265

III. Bölüm
Seyahat Yazıları

a) Türkiye Seyahatleri 333
b) Kafkasya-Azerbaycan Seyahatleri 370
c) Türkistan Seyahatleri 388
1. Bahçesaray'dan Taşkent'e Seyahat 388
2. Buhara'da Ne Gördüm 451
d) Rusya-Polonya Seyahatleri 479
e) Mısır ve Hindistan Seyahatleri 488
1. Mısır Seyahati 488
2. Hindistan Seyahati 511

III. Ciltteki Yazıların Toplu Listesi 533
Şahıs Adları Dizini 539

Önsöz

Bilindiği gibi bir süreden beri İsmail Gaspıralı'nın eserlerini derleyip *"Seçilmiş Eserleri"* adı altında neşretmeye çalışıyoruz. Daha önce iki cilt yayımlamıştık. Bu sefer üçüncü cildi okuyucuların dikkatine sunuyoruz.

Bu ciltte, İsmail Bey'in 1883-1914 yılları arasında *Tercüman* gazetesinde *dil, edebiyat* ve *seyahat* konularında yayımlamış olduğu belli başlı yazıları topladık. Yazılar, kitaba bütün olarak ve aynen alınmış, metin neşrinde tutulan yol ayrıca açıklanmıştır. Bu ciltteki bütün yazıların toplu listesi kitabın sonunda verilmiştir. Yazıların sayısı oldukça çok olduğundan "İçindekiler" kısmında bunların tamamını değil ait oldukları konunun adını vermeyi tercih ettik.

Bu cildin büyük bir kısmını oluşturan *"Dil Yazıları"*nın neredeyse tamamı, genel olarak *"Türkçe"* ve onun Türk dünyasına teklif ettiği *"ortak edebî Türk dili"* hakkındadır. Bu sebeple "Dil Yazıları"nda da bir alt sınıflandırmaya gidilmemiş, yazılar kronolojik sırayla verilmiştir. Böylece "ortak edebî Türk dili"nin nasıl merhalelerden geçtiği daha iyi anlaşılacaktır. Bu yazılarında o, Türk dilinin tarihî gelişiminden, çeşitli lehçelerinden, Türkçenin büyük sanatkârlarından ve önemli eserlerinden söz etse de hepsinde temel mesele, "*ortak edebî Türk dili*"dir.

İsmail Bey, özellikle 1905'e kadar, ağır Rus sansürü yüzünden gerçek düşüncesini açıkça dile getiremez; kapalı, imalı konuşur. Rus Meşrutiyeti'nden sonra düşüncelerini daha rahat anlatma imkânı bulur.

Onun *"ortak edebî Türk dili"* teklifi, genel olarak bilinse de, dönemin ihtiyacına cevap verebilen *"ortak Türk edebiyatı", "ortak Müslüman-Türk eğitimi (Usul-i Cedit)"* düşünceleri pek bilinmemektedir. Hâlbuki bunlar, onun asıl idealinin ayrılmaz parçalarıdır. Ortak dil ve edebiyatla, Avrupa'nın bilim ve teknolojisine dayanan usul-i cedit eğitimle, bütün Türk halkları için dünyada "tek bir ulusal kimlik" yani "modern Türk kimliği" oluşturma, İsmail Bey'in asıl büyük idealini oluşturur. Bu ideale de ancak iyi bir eğitimle kavuşmak mümkündür. İsmail Bey, Türk halklarını bu hedefe götüreceğini ümit ettiği "usul-i cedit eğitimi"ni, hürriyet ve istiklâlden de önde tutar. O, esaslarını birçok yerde belirttiği "usul-i cedit eğitimle", Türk halkları arasında ayrılığa ve parçalanmaya sebep olan feodal kimlik ve kültür anlayışının ortadan kalkacağına ve modern Türk kültürünün bunların yerini alarak yeni bir "Türklük" bilincinin gelişmesini sağlayacağına inanıyordu. Nitekim bir yazısında şöyle diyordu: *"Til meselesi yalnız bir 'edebî' mesele değildir. Belki daha ziyade içtimaî, siyasîdir. İlim, tarih, fen, etnografya ve ulum-ı siyasiyeye aşina olanlara bu iş, gün gibi zahirdir. 'Yek lisan-ı edebiyesi' olmayan kavim ve millet, 5-10 değil, hatta 100 milyon can olursa (olsa bile) heyet ve millet olamıyor."* (*Bizim Matbuat*, 3 Fevral 1906, Sayı: 9). Görüldüğü gibi "Türklük bilinci" oluşturmak, modern Türk kültürünün temelini atmak, yani Türk halklarını tek bir "millet" hâline getirmek, İsmail Bey'in ömrü boyunca yapmak istediği tek iş olmuştur.

İsmail Bey'in bu düşüncelerini, ne yazık ki zamanın Rus aydınları ve siyasetçileri, Türk halklarının bazı aydınlarından çok daha iyi anlamış ve bu düşüncelerin kendileri için doğuracağı problem ve tehlikeleri fark etmişlerdi. Bu yüzden, Türk halklarının o zamana kadar Müslümanlık düşüncesinden sonra iyi-kötü var olan tek soy bilinci (Türk soyuna ait olma şuuru), gittikçe genişleyen yazı dili (ortak Türk edebî dili) ve modern kültür birliği, Sovyet dönemde

Metinlerin Arap alfabesinden aktarılmasında ve açıklanmasında elimizden geldiği ölçüde dikkatli davrandık. Yine de metinlerin kötü baskısından veya fotokopilerin silikliğinden kaynaklanan problemli yerler; okunamayan veya anlamı belirlenemeyen kelimeler olmuştur. Okuyucularımız, bu gibi problemleri çözmede bize yardımcı olurlarsa memnun oluruz; çünkü amacımız, Türk dünyasının önderleri, fikir adamları arasında mümtaz bir yeri olan İsmail Gaspıralı Bey'in eserlerini, elden geldiğince mükemmel bir şekilde Türk boylarının okuyucularına sunmaktır.

İsmail Gaspıralı'nın "Seçilmiş Eserleri"ni yayımlamaya devam eden Ötüken Yayınevine teşekkür borçluyuz. Onların Türklüğe ve Türk kültürüne duydukları gönülden sevgi ve sorumluluk duygusu, bizlere yeni araştırmalar için güç vermektedir.

Yavuz Akpınar

Metinlerin Dili Hakkında

Biz İsmail Gaspıralı'ya ait bu eserlerin Türkiye dışında da ilgiyle okunacağından emin olduğumuz için özellikle Türkiye dışındaki okuyucuları da göz önünde bulundurarak bazı açıklamalar yapmayı gerekli gördük. İsmail Bey'in ilk eserlerinde Kırım Türkçesine ait unsurlar, sonra yazdığı eserlerle karşılaştırılırsa daha fazladır; zamanla bunlar azalır.

1- Öncelikle metinlerin orijinal dili hakkında bazı şeyler söylemek gerekir: Genel olarak İsmail Bey'in dili oldukça sadeleştirilmiş, cümleleri kısaltılmış, Arapça, Farsça terkipleri oldukça azaltılmış bir Türkiye Türkçesidir. O yazdıklarının her bölgede anlaşılabilmesi için gerekli gördüğü yerlerde, bir kavramı anlatmak için anlam itibarıyla tamamen birbirinin aynı olan çift -nadir de olsa bazen üç kelime- kullanmayı tercih etmiştir: Anlatım dilinde pek hoş karşılanmayacak bu durumdan o rahatsız olmamıştır; çünkü onun bir üslup ve estetik kaygısı yoktu. Amacı söylediğinin rahatça anlaşılabilmesi idi. Bunun için genellikle o, Türk dünyasını Kuzey Batı Türklüğü (Tatarlar: Kırım, İdil-Ural Tatarları), Türkiye ve Türkistan olmak üzere ikiye, en fazla üçe bölüyordu: Dolayısıyla çift kelime kullanırken genelde kelimelerin bu bölgelerde kullanılan ayrı ayrı şekillerini yan yana veriyordu: yürümek/cürmek, dağ/tav, yağ/may, kaldırmak/kötermek, karye/avul, aramak/kıdırmak, çocuk/bala, bulmak/tapmak/, geri dönmek/

kaytmak, alakalanmak veya ilgi duymak/kızıkmak, cigit/yiğit, utanmak/uyalmak, çok/köp, tercümanlık/dilmaçlık, cümle/barça, sarhoşluk/esiriklik, zengin/bay, uzak/çet, unutmak/coymak vs. gibi.

2- Bazen Türkiye Türkçesinin kelime hazinesinde bulunmayan veya söyleyiş itibarıyla farklı olan kelimeleri, Türkiye Türkçesinin yapım ve çekim ekleriyle birlikte kullanıyor: *Kıdırıyor* (arıyor), *cürüyorlar* (yürüyorlar), *cürsem* (dolaşsam), *yasıyor* (yapıyor), *cürmüyorlar* (dolaşmıyorlar), vs.

Bazen de bunun tam tersi kelime veya ifadeleri Kuzey Batı Türkçesinin çekim ekleriyle kullanıyor: *İman edesiz mi* (İman ediyor musunuz), *fikirlene tüştü* (düşünmeye başladı), *kayda baksan* (nereye baksan), *körüle* (görülüyor), *tolduruр tura* (dolduruyor), *açuvlu açuvlu* (sinirli sinirli), *sorayık* (soralım), *kaytayık* (geri dönelim), *körüşesiz mi* (görüşüyor musunuz), *bakıp turalar idi* (bakıp duruyorlardı), *körgenim* (gördüklerim), vs.

3- Bazı yerlerde, büyük bir ihtimalle Arapça, Farsça kelimelerin yerine yaygın olan Türkçesini dikkate sunmak için onları birlikte kullanır:

"hırsız, oğru"; "fikir, oy"; "mecruh, yaralı"; "zengin, bay"; "refik, yoldaş"; "tahammül, çıdam", "hane, yurt (ev manasına)*"; "anahtar, açkıç"; "kâfi, yeterlik"; "kesret, çokluk"; "cümle, barça" "ihtiyar/kart", "alaka/kızık", bilik* ("bilük" imlasıyla) */marifet* vs.

4- Genelde kelimelerin alışılmış Osmanlı imlasını kullanır. Bazen bu imlanın dışında en geniş anlamda Tatar veya Çağatay Türkçesine uygun yazımlar da görülür. Bu yüzden metinlerde *barmak/varmak, var/bar, durmak/turmak, dağ/tağ, güç/küş, olmak/bolmak, yok/cok,* vs. gibi şekilleri birlikte görmek mümkündür.

5- Genel olarak birçok yerde "tef'îl ve "tefa''ul" vezninde olan kelimelerin imlası birbirine karıştırılmaktadır:

I. Bölüm
Dil Yazıları

Eski Lisan-i Türkî[1]

Geçen nüshamızda şarkiyyûn (Doğu Bilimci) Radloff cenapları *Kutadgu Bilig* nam kitabı neşretmek tedarikinde (hazırlığında) olduğunu yazmış idik. İşbu acayip (hayret verici) eserden ötürü bir iki malumat bermek istiyoruz.

Kutadgu Bilig demek kuvvetli, hayırlı bilikler ve malumatlar demektir. Bu kitap Uygur şive-i Türkîsinde olup 462 sene-i Hicriyede hatt-ı Uygurî ile (1069-70'de Uygur yazısıyla) yazılmıştır. Türkî dilinde bundan eski eser malum değil.[2] Hazırda bu kitap Viyana'da devlet kütüphanesindedir. Hatt-ı Uygurî, hatt-ı Arabî ile bir türlü münasebeti olmayıp belki hatt-ı Süryanî ile münasebetlidir. Kitabın mündericesi (içeriği) idare-i mülk (ülke yönetimi) ve devlete dair şiirlerdir. Beyan olunan efkârlara (açıklanan düşüncelere) göre Uygur Türkleri hayli derece medeniyet sahibi oldukları ve kitabın lisanına bakıldıkta eski Türkler, kalem ve edebiyat aşinası oldukları görülüyor.

Uygur Türkleri, Kaşgar ile Hıtay (Çin) ülkesi arasında sâkin (yerleşmiş, yaşayan) bir kavim olup hazırda dahi bir miktar halk mevcut olduğu malumdur. Cengiz Han ve Timur[3] zamanında Uygur Türkleri kalem ve yazı ile şöhret bulup devlet-i Cengiziye'de büyük rağbette bulunmuşlar. Aksak

---

1 Bu yazıyla birlikte *Tercüman*'ın aynı sayısında, 3. sayfada "*Muallim Radloff*" başlıklı şu küçük haber yazısı da yer almıştır: "Türk ve Tatar dillerine mahir ve Tatar şivelerinde kesp ettiği (edindiği) malumatı ile şöhret bulmuş Peterburg Encümen-i Daniş azasından (Bilimler Akademisi üyelerinden) Radloff cenapları bu defa Kırım'a teşrif buyurup Kırım lisan-i Türkîsi ile aşina olmak muradında bulunmuştur.
Lisanımızın türlü şivelerinde mevcut aytuvlardan, şiir ve emsallerden beş-altı büyük cilt kitap neşredip Uygur şivesinde ve Uygur hattı ile yazılmış "Kutadgu Bilig" nam şiirleri dahi birinci mertebe olarak neşretmek hazırlığında bulunuyor."

2 Bu yazının yazıldığı dönemde Göktürk Kitabeleri henüz okunmamıştı.

3 Metinde "Çıngız" ve "Temür" şeklinde.

Timur'un dahi bazı yarlık ve nameleri (buyruk ve mektupları) Uygur yazıları ile yazılmıştır.

İşbu *Kutadgu Bilig* nam kitabın dili, Arabî, Farisî lügatlerinden hali olup (Arapça ve Farsça sözler olmadan) tamam açık ve eski Türkî ile (Türk diliyle) yazılmıştır. Bu Türkî, Çağatay şive-i Türkîsine mukaddemdir (Çağatay Türkçesinden öncedir). *Tercüman* okuyucuları için bir-iki ibare (cümle) bu yerde naklolunuyor. Dokuz yüz sene mukaddem atalar dili niçik (nasıl) imiş.

Kayu kim toğar erse ölgü kerek
Kayunuñ akırı erse ilki kerek

Yani:

Her kim doğar ise ölmesi lazım gelir
Her şeyiñ ahiri bar ise evveli lazım gelir.

* * *

Agışka iniş ol adiske, batık
Sağınçka sevinç ol açıkka tatık

Yani:

Yükseğe iniş gibi töbeye batık
Hasrete muhabbet gibi, aç olmuşa aş[4]

Dokuz yüz yıllık has (öz, asıl) dilimizin ibaresi budur.

14 Noyabr 1886 / 30 Safer 1304; Sayı: 47

[4] Bu beytlerin R. R. Arat neşrindeki şekli ve günümüz Türkçesine çevirisi şöyledir: Beyit numaraları: 1086-1087; "Kayu kim togar erse ölgü kerek / Kayu neñ agar erse ilgü kerek. / Agışka iniş ol edizke batıg / Sevinçke sakınç ol açıgka tatıg." Çevirisi: "Doğan herkes ölmeğe, yükselen her şey düşmeğe mahkûmdur. / Her yokuşun bir inişi, her tepenin bir çukuru, her sevincin bir kederi ve her acıya karşı bir lezzet vardır." Beytlerdeki farklılık Radloff neşrindeki eksiklik veya yanlışlıklardan kaynaklanmış olabilir.

Lisan-ı Türkî Şiveleri

Orta Aziya'da ve Avrupa'nın cihet-i şarkîsinde sâkin (doğu tarafında yerleşmiş) Türk ve Tatar kavimleri lisan-ı Türkînin muhtelif şiveleri ile mütekellimdirler (konuşmaktadırlar). Mezkûr şiveler diyar be diyar (diyardan diyara) başkaca iseler de esasen bir lisan olup Bahçesaraylı bir Türk, Kaşgarlı birisi ile anlaşabilir. Şiveler beyninde tekellümde (arasında konuşmada) ve sözlerde olan fark ve tefavüt, kalem ve yazıda hiç derecesine geliyor; çünkü, lügat ve imla bir olup, her iki taraf, şiveleri üzere okup aytırlar (okuyup söylerler). Kırımlıların "ben", "olur", "geldi", "karanlık" gibi lügatleri, mesela Hokant'ın "men", "bolur", "kildi", "karangı" lügatleri olduğu zahirdir. Kırım'ın "seniñ", "anıñ", "babanıñ" imlası Kazan'ın "siniñ" "anıñ", "atanıñ" (babanıñ) imlasına keliştiği fehme zor (imlasının karşılığı olduğu anlaşılması zor) hâl olmayıp şivelerin birbirine yakın olduğunu gösterir.

Türkî şivelerin büyüğü dörttür: Birincisi ve eskisi Çağatay şivesi,[5] ba'de (sonra) Kazan şivesi, ba'de Azerbaycan ve Osmanlı şiveleridir. Bu şiveler oldukça ve ayrıca, kitabet (yazı) ve edebiyata maliktir (sahiptir).[6]

Bu zamanlara kadar ki tab' hüneri meydan almamış idi (baskı sanatı yaygınlaşmamıştı) ve yüzlerce saatlik mesafeler, halkları birbirinden ayırmış idi, her diyar ve vilayet, öz (kendi) şivesi ile tekellüm edip kalem çeker idi (konuşup ya-

---

[5] Çağatay şivesi, o günkü anlayışa göre en eski Türk yazı dili idi. Hâlbuki ondan önce "Eski Türk dili" olarak adlandırılan ortak bir yazı dili dönemi olduğu, bugün bilim âleminin kabul ettiği bir gerçektir.

[6] İsmail Gaspıralı, burada modern İdil-Ural (Tatar Türkçesi) yazı dilini değil, eski Kıpçakçayı göz önünde tutuyor olmalı. Böyle ise Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlıcanın birer yazı dili olarak ortaya çıkışlarını hemen hemen aynı dönemde göstermesi kabul edilebilir; çünkü bu iki yazı dilinin temeli, Türkiye'de yanlış olarak "Eski Anadolu Türkçesi" olarak adlandırılan (doğrusu Selçuklu Türkçesi olabilir) dönemin içindedir.

zardı); lakin, zaman-ı hazırda (şimdiki zamanda) her tarafa su ile parahodlar (buharlı gemiler) ve karadan demir yol arabaları katınmaya (katılmaya) başladı ve bunların sayesinde tüccar ve ticaret, seyyah ve ziyaret yol tapıp (bulup) basmahaneler ve basma kitaplar, her tarafça günden gün muteberlendiği (her yerde günden güne itibar kazandığı) sırada, Türkî şiveleri birbirine karışıp umumî bir lisan-ı edebiye (ortak bir edebî dil) meydana çıkması ancak zamana mütevakkıf (bağlı) olmuştur. Kazan'da neşrolunup, geçen nüshamızda beyan olunmuş *Güzel Kız Hadice*[7] nam romana bu gözden bakılır ise, her vilayetçe anlaşılır şivede yazıldığına büyük dikkat lazım gelir. Böylece yazılmış kırk-elli adet roman ve risâle peyda olur ise (ortaya çıkarsa), bizlerden son (sonra) lisan ve edebiyata hizmet edecek evlad-ı vatan için uluğ yol açılmış olacaktır. Uluğ yol açıldıkça yani kitabet ve lisan-ı edebiye (yazı ve edebiyat dili), bir şive ve bir kaide tahtına alınmadıkça (bir kurala bağlanmadıkça), beynimizde (aramızda) fünun ve neşriyat, meydan alamayacaktır. Çünkü, her vilayet öz şivesinde kitabet ve edebiyat kesp etmek (kazanmak, elde etmek) için gerek olan maliye ve akliye ve ilmiye kuvvetleri yetiştiremeyecektir. İş küş (güç) ve fikir birliği gibi şive ve lisan birliği dahi, maişetin en mühim ahvallerindendir (yaşamın en önemli niteliklerindendir).

Osmanlı şive-i Türkîsi ziyade işlenmiş ve edebiyatı gayrilere göre zengin ve ilerlemiş olduğundan, akvam-ı Türkî beyninde (Türk kavimleri arasında) meydan alacağını zannedenler bar ise de biz bu zanda (kanaatte) değiliz; çünkü, Osmanlı şivesi, has Türkîden (öz Türkçeden) ziyade (oldukça) uzaklaşmıştır ve kavmî lügatleri terk edip (soya ait; ulusal kelimeleri bırakıp) Arabî ve Farsî ve gayri dillerden gayet çok kelimeler kabul edip şivelerin en gücü (en zoru) ve kavmî dilin ögey oğlu olmuştur. Kavmî olmayan dil, öz dairesinin

[7] Muhammed Zahir Bigiyef (1870-1902)'in eseri olan ve 1887'de Kazan'da basılan bu romanın tam adı *Elf [Ülif] Yaki Güzel Kız Hadice*'dir.

haricine geçemez. Zannımıza göre Osmanlı şivesi kavmî bir lisan değil; divanhaneler ve memurlar şivesidir. Bu bir şivedir ki Kaşgarlı bir Tatar için ne kadar güç ve çetin ise, Anadolulu kaba bir Türk için dahi belki şu kadar güçtür. Anadan öğrenilmez üç dilin tahsiline ve karışılmasına (birbirine katılmasına) muhtaçtır.

Osmanlı şivesinin bu hâli dikkate alındığı, bu ahir (son) beş-on senelerde İstanbul'da neşrolunmuş kütüp ve resailden (kitaplardan ve risalelerden) anlaşılıyor. Lisanı sadeleştirmek yani hacetli (gerekli) olmayan lügat-i ecnebiyeden temizlep açık Türkî ibaresi ile kalem çekmek efkârı (yazmak düşünceleri) hayli meydan almıştır. Geçrek (oldukça geç) davranılmış ise de lisan için tarik-ı selamet (kurtuluş yolu) bulunmuştur; ama, meseleyi hâlletmek zorluğa kaldı. Çünkü, Türkler, Türkçeyi unutmuşlar ve Arabî, Farsî, Fransevî, İngilizî ve gayri lügatlere malik (sahip) oldukları hâlde, Türkî olarak bir lügat (sözlük) kitabı yoktur! Merhum Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehce-i Osmanî*'si,[8] kamus-ı Türkî makamını (Türkçe sözlük yerini) tutamaz.

İstanbul'da en muteber lisan, saadetlü Kemal Beyefendi'nin (Namık Kemal'in) lisanıdır. Vâkıa (gerçekten) her ne yazmışlar ise, güzel ve ateşli ve ötkün (etkili) yazmışlardır; ama, bize kalır ise Şemseddin Sami Beyefendi'nin sade sade, açık açık ibareleri daha makbuldür; çünkü, Kemal Bey'i anlamak için mutlak ârif olmalıdır; ama Sami Bey'in dili, cümleyi ârif (herkesi bilgili, kültürlü) edecek dilin mukaddimesidir (başlangıcıdır).

---

[8] *Lehce-i Osmanî:* Ahmet Vefik Paşa (1823-1891)'nın iki kısım hâlinde hazırladığı sözlük. İlk baskısı 1876'da sadece birinci kısmı ihtiva edecek şekilde bastırılmış, 1890'daki ikinci baskıda Arapça ve Farsça kısım da eklenmiştir. Birinci kısmında Türkçe ve Türkçeye Arapça ve Farsçanın dışında girmiş kelimeler, ikinci kısımda ise Arapça ve Farsça sözler bulunmaktadır.

Vakti ile dile diller karıştırmayıp Osmanlılar, Süleyman[9] Şah ile Baba Ertuğrul dilini ilerletmiş[10] ola idiler, edebiyatça hem cinslerine (edebiyat bakımından kendi soydaşlarına) büyük hizmet etmiş olurlar idi. Sadelenmemiş hâlinde Osmanlı şive-i edebiyesi, meydan alamayacaktır (sadeleşmedikçe Osmanlı edebî şivesi, yaygınlaşamayacaktır).

18 Aprel 1888 / 19 Şaban 1305, Sayı: 14

İstanbul Gazeteleri

Aldığımız Osmanlı gazetelerinden *Mürüvvet*[11] ve *Tercüman-ı Hakikat*[12] nüshalarında lisan ve edebiyat hususunda bazı mülahaza ve müzakere (bazı görüşler ve tartışmalar) görüldü. Umumî usul-i imla (genel yazım kuralları) ve kavmî bir lisan-ı edebiyeye hacet olduğu bahsolunuyor (ihtiyaç olduğundan söz ediliyor).

Vâkıa (gerçekten) meselenin zamanı gelmiştir; çünkü bu vakte kadar Türk dili umum tarafından kabul olunmuş kavaide tâbi (kurallara bağlı) olmayıp herkes bildiği gibi gelişigüzel söylep (söyleyip) yazar. Kalemde istimal olunan (yazıda kullanılan) dilin ise adı Türkîdir; lakin, özü Arabî, Farsî, Türkî, Rum, Slav ve bir miktar Fransevî lügatlerinden mürekkep (sözlerden oluşma) karmakarışık lisan şorbasıdır (çorbasıdır) ki muteber tutulan (itibarlı sayılan) Osmanlı şivesi "Türklükten" çıkıp kavmî lisan suretini (ulusal dil özelliğini) kaybetmiştir.

---

9 Metinde "سيمان".

10 Metinde "ileriletmemiş" şeklinde.

11 *Mürüvvet:* 1887'de İstanbul'da Marufîzade Mehmet Ziyaeddin'in çıkarmaya başladığı, başyazarlığını Selim Avnah'ın yaptığı önce haftalık, sonra günlük çıkan Osmanlı gazetesi.

12 *Tercüman-ı Hakikat:* İstanbul'da 1878'de fiilen Ahmet Midhat tarafından çıkartılıp yönetilen; fakat, imtiyazı resmen Ahmet Midhat Efendi'nin kardeşi Mehmet Cevdet'e ait olan, en önemli Osmanlı gazetelerinden biri.

II. Bölüm
Edebiyat yazıları

A) Edebiyat Nazariyesi, Tenkit Yazıları

Maişet ve Edebiyat-ı Osmanî
[-1-][1]

Elimize tüşmekte olan (geçen) neşriyata ve yetişmekte olan ahbara (haberlere) göre maişet ve edebiyat-ı Osmanîyi (Osmanlı edebiyatı ve hayatını) dikkate alıp muvazene edip (eleştirip) okuyucularımıza bazı malumat vermek istiyoruz. Osmanlılara methiye yazmak efkâr etmiş isek (düşünmüş olsak) belki bir "methiye"ye biz âcizin dahi kuvveti yetişir[2] idi; ama, muradımız muvazene (eleştiri, tenkit) ve kritika olduğundan hâlimiz müşkülsüz değildir. Evet, İstanbul'da bu vakte kadar kritika heman (henüz) doğmamış ve edebiyat "methiye" asrında yaşamakta olduğu hâlde (için) biz gibi bir Kırım oğlu, kritika ve muvazeneye (eleştirmeye) kalkışsın! Yol açmak, iş başlamak bir vakit (hiçbir zaman) kolay olmamıştır. Yazdıklarımızda noksan görüldükte heman birden bire ayıp defterine geçmesin.

Ahir (son) on-onbeş seneler içinde maişet ve edebiyat-ı Osmanî çok terakki ettiği (Osmanlı edebiyatının çok ilerlediği) inkâr olunamaz. Yüzler ile neşrolunmuş türlü türlü kitaplar, büyük büyük gazeteler, kıraathaneler, tiyatrolar

---

[1] Bu metinlerin büyük bir kısmı daha önce tarafımızdan yayımlanmıştır. Bak. "Yavuz Akpınar, İsmail Gaspıralı'nın Edebî Tenkitleri: 1", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, IX*, İzmir, 1998, s. 87-115 (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları). Bu kitapta tenkit konulu yazılarının hepsi bir araya getirilerek tarafımızdan kronolojik sıraya konulmuş ve yarım kalan metin neşri tamamlanmıştır.

[2] Metinde "يتسر".

[Namık] Kemal, [Ahmet] Midhat ve gayri adlar hep buna delildirler.

Avrupa lisanlarından pek çok fen kitapları tercüme olunduğu gibi Osmanlılar özleri dahi bu cins hayli eserler telif ettikleri malumdur (yazdıkları bilinmektedir). Ancak tercüme ve neşrolunmuş kitap ve risalelerin üçte iki kısmı tiyatro risaleleri ve romanlar (tasvir-i maişet hikâyesi) (sosyal hayatı anlatan hikâyeler) olup, bunların pek çoğusu tercüme olunmamış olsa dahi Osmanlıların heman hiçbir ziyanı olmaz idi. Pol de Kok [Paul de Kock], Duma [Alexadre Dumas], Gaburyo [Gaboriau] ve bunların hemcinsi olan Fransız udebâlarının (yazarlarının) pek çok romanları ve korkunç korkunç melodramları tercüme ve neşrolunmuşlardır ve hayliden haylice mütalaa olunmaktalar (okunup incelenmekteler)... Bilmiyorum Emile Zola eserlerinden tercüme olunmuş var mı? Bu edepsizce edibin Nana'sı, İstanbul'da makbul olacağı şüphesizdir. Ne açıklık, ne cesaret ile yazılmış ya efendiler! Nana romanı, tiyatroya uydurulsa da göğüs ve gerdan seyretsek... Tamam ala Turk (Türk usulü)!

Ekseri Parij maişetini (çoğunluğu Paris hayatını) ve Fransız efkârlarını tasvir eden romanlardan maişet-i Osmanî hisse alabilir mi? Zannetmeyiz. Parij gamenleri[3] (Paris köprü altı çocukları), yosmaları ve jönz doresi [jeunesse dore] (bay balaları) (zengin çocukları) nerede? İstanbul'un "idare" ilmi tahsiline mecbur kâtipleri ve "devlet kasabına"[4] bağlı paşa balaları nerede? Parij'in Margarit, Jozefin, Lizet ve emsal-

[3] Gamin (Fransızca): Parisli küçük çocuk, köprü altı çocuğu.

[4] Burada "Devlet kasabı" sözleriyle ne kastedildiğini anlayamadık. Rusça metinde de bu ifadenin harfen karşılığı olan "Kazennıy reznik" (казенный резник) vardır. Anlamı, Yahudi toplumunda dinî ölçülere uygun kesim yapma izni olan kasap demektir. Rusya'da 1857-1917 yılları arasında "kazennıy reznik veya ravvin" olmak için Yahudi öğretmen enstitüsünü bitirip özel eğitim alıp yerel yöneticiler tarafından resmen atanmış olmak gerekiyordu. Kazennıy ravvinnler Yahudi toplumunun temsilcileri ve ileri gelenleri konumunda idiler

leri nerede? İstanbul'un Ayşe, Fatma mübarekleri nerede? Bunların arasında dağlar var, değil mi ya? Avrupa edebiyatının kadrini bilmez ve aksi zannetmeniz (değerini bilmez ve karşı olduğumuzu sanmayınız); hayır! Söyleyeceğim ancak şudur ki; iki Fransız romanından, bir millî hikâye menfaatlidir. Ama Pol de Kok [Paul de Kock], Gaburyo ve emsalini mutlak mütalaa etseniz (okuyup öğrenseniz) çok ziyan da gelmez... Boşça boşça vakit geçer... Bana derler ki İstanbul, Parij değil ise de insanlar kaysı noktada olsalar da müşterek hâlleri çoktur. Gönül muhabbet, nefs, korku, edep, merhamet, tabiatlar, büyüklük ve küçüklük, cümle (bütün) insanlara mahsustur ve bundan ötürü Parij maişeti romanlarından, maişet-i Osmanî istifade edebilir, efkâr istihrac edebilir (ibret alabilir)... Evet edebilir idi; eğer, müşterek hâllerden müşterek olmayan hâller, daha ziyade olmamış olsa idi.

Buyurun bir emsal alalım: La Dame o Kamelya [La Dame aux Camélias] nam romanı bilirsiz ya. Bunu okudukta Parijli bir madamın gözleri yaşlandığı yerde, İstanbullu hanım gülüverir. Parijli bir mösyö, "Ne büyük, ne acaip tabiat! (ne şaşılacak bir yaratılış)" dedikte; İstanbullu bir efendi, "Deli mi bu, nedir be?" deyiverir. İki taraf da öz nazar-ı dikkatlerinden (bakış açılarından) haklıdırlar. Bir emsal daha: Fukaradan bir[i] oynaşını, sevdiğini terk etmeyip dost-ı sadık olup, madamın biri, kart zevcini (yaşlı eşini) ve onun malını ve özünün rahatını terk etmiş bu madama, Parijli, "Maşallah, işte muhabbet böyle olmalı" dedikte; İstanbullu efendi, "Vah mel'une, ip boğazına" diyeceği şeksizdir (kuşkusuzdur).

Bu dediğim tasdik olunsa Pol de Kok ve emsali romanistlerin eserlerinden başlıca istifade olamayacağı anlaşılır.

Tiyatro ve roman aksi (karşıtı, düşmanı) değiliz; velakin, Şekspir [Shakespeare], Göte [Goethe] ve Şatobriyan [Cha-

---

Gaspıralı burada geçim itibariyle devlete bağımlı üst düzey memur sınıfını (paşa çocuklarını) kastediyor olmalı?

teaubriand] ve Volter [Voltaire], Skot [Walter Scott], Şpilgagin [Friedrich Spielhagen], Molyer [Molière] ve emsali gibi üdebâ-yı meşhureyi (ve benzerleri gibi ünlü yazarları) heman bertaraf edip (bir tarafa bırakıp) Osmanlıların, Pol de Koklar ve Gaburyo ile gün geçirdiklerini caiz görmeyiz. Çünkü Pol de Kok gibi ikinci, belki üçüncü derece edibin tasvirleri, ancak bir mahalle, bir asra mahsus olup, mesela Şekspir gibisinin eseri, cihanın her tarafına, asırların pek çoğuna hizmet eder... Şekspir'in resmettiği tabiatlar (canlandırdığı karakterler), her yerde her millet arasında ibret olabilir. Şöyle ki erbabı indinde bir Gamlet [Hamlet] ile bir Otello [Othello], beş-on Fransız melodramından ziyade makbuldür.

Faydasız, faydasız "demi monde" (kibar fahişeler çevresi), gamen maişete dair (köprü altı çocuklarının hayatı hakkındaki) romanlara, Osmanlılar, bunca rağbet gösterdikleri (bu kadar ilgi göstermeleri), Şekspir trajedileri, Şpilgagin romanları [h]azm[5] olunması (sindirilmesi, anlaşılması) müşkülce olduğundan ise bir diyecek kalmaz... Avrupa'nın meşhur eserlerini mütalaa zamanı ilerdedir, ümidi ile sabra zor idelim (sabrımızı zorlayalım).

Yazmak, tercüme etmek, neşretmek, "kalem ile vatana ve maarife" hizmet etmek, İstanbul'un büyüğü ve küçüğüne[6] merak ve belki bir cins moda ve illet (hastalık) olmuştur. İstanbul gazetelerini okuyanlara malumdur: Bugün bir paşa efendi yazıp çıkardığı kitap meydan-ı intişara konulmuş (basılmış), ertesi gün falan mektep şakirdanından (öğrencilerinden) falan efendi falan, türlü risale ya ki romanı meydan-ı intişara çıkarmış. Velhasıl (kısacası) ta paşalardan, müdürlerden, kâtiplerden geçip kapı ağası ve kolculara varınca (varıncaya kadar) edebiyat pazarına yük yük boyalı kâğıt nakletmedeler.

---

5 Metinde عزم .

6 Metinde كيجنه .

III. Bölüm
Seyahat Yazıları

A) Türkiye Seyahatleri

Bir İki Gün İstanbul'da

Aprel (nisan) ayının yarısını İstanbul'da geçirdik. Her türlü sınıf Osmanîler ile (her sınıftan Osmanlılarla) görüşebildiğimiz gibi matbuat-ı Osmanî'de (Osmanlı basınında) nam ve şanları malum olan bazı hürmetliler ile dahi hayli müzakerelere nail olduğumuz sırada (görüşmeler yaptığımızda) İstanbul'un efkâr-ı umumîsinde (kamuoyunda) hayliden haylice tebdilât (değişiklikler) ve tarik-i cedit (yeni yol) müşahede olup taaccübe sebep ve şunun ile beraber memnuniyeti mucip olmuştur.

Afgan hududu meselesinde Rusya ile İngiltere arasında zuhur etmiş ihtilâf (ortaya çıkan fikir ayrılığı) Osmanlıları iki taraftan ateş arasında koyup Rusya'dan mı, İngiltere'den mi taraf olmak müşkül sualini meydana çıkardı.

İşin politika ve diplomatî (diplomatik) cihetinde değilim. Diplomatî (siyaset) meydanında mesele[1] halletmek yalnız Osmanlılara mahsus olamayacağı malum ve diğer taraftan Petersburg ve London beyninde (Londra arasında) müşavereler yumuşamamış ise Babıâli (Osmanlı hükûmeti) resmen bî-taraflık (tarafsızlık) ilanına karar verdiği rivayet olunmuş idi. Bizim dikkat ettiğimiz ve şu arada beyan edeceğimiz (açıklayacağımız) son Vâkıaların keskin ve acı velakin hakikî derslerinin semeresi (sonucu) olan ve ahaliye mahsus zann ve efkârlardır (düşüncelerdir).

---

[1] Metinde "meselenin" şeklinde.

İki sene evvel Osmanlılar vakayi ve ahvalâta cat (olaylara ve vaziyete yabancı) ve ecnebi gözlüğü ile bakıyorlar idi. Şimdi ise ya gözlük tübinden (altından) ya doğru öz gözleri ile bakmaya başlamışlar. Franko-İngiliz gözlükleri hemen terk olunmuş ise Nemse (Alman) gözlüğü bu günde dahi haylice muteber olduğu inkâr olunamaz ya?

Diplomatî fenne (diplomasi ilmi) ve diplomatlar, sene be sene (yıldan yıla) büyük maharet ve gayret ile âlem-i meydana koymakta olan (göz önüne sermekte oldukları) içi boş, özü kabartma, lezzeti anlaşılmaz yemeklere aşina olmayan sade ahali, Avrupa dostluğundan Osmanlılara bir fayda çıkmayıp en yakın komşu ve en korkunç ve güçlü güreşçi olan Rusya ile daim hüsn-i muamele (sürekli iyi ilişkiler) ve mümkün ise ittifak tarik-i selamet (ittifak yapmanın doğru yol) olabileceğini fehmlemiştir (anlamıştır). Sadece ve politika fabrikalarından uzakça olan Osmanlılar, Rusya ile Devlet-i Âliye'nin bir birine aksliğinden (düşman olmalarından) Avrupalılar istifade edip, bu iki devletin birlikliği (ittifakı) meydana gelir ise Avrupa fitnesine yer kalmayacağı çok adamın itikadıdır.

Bu gibi efkârların (düşüncelerin) ahali arasında cereyan etmesi şayan-i dikkat bir ahvaldir. Osmanlılar ve matbu'aları (basınları), Rusya İslamlarına hizmetçi olmuş gazetemiz vasıtasıyla Rusya hakkında doğrudan doğruya bazı malumat alabilecekleri ve Rusya'ya taze bir nazarları (Rusya hakkındaki yeni bakışları), *Tercüman*'a olan haylice dikkati anlaştırıyor (*Tercüman*'a gösterilen fazla ilgiyi anlaşılır hâle getiriyor).

Yakınlarda saray daireleri ile münasebeti malum olan muteber *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi, bir bendimizi mütalaa ederek (bir makalemizi inceleyerek) ve Petersburg, Moskova ve Makarya Pazarı'nda camiler mevcut olduğu hâlde Parij'de, London'da cami-i şerif olmadığını mizana geçip (ölçüp, değerlendirip) Rusya ve Ruslar tarafından ehl-i İslam'a

olan rağbet derecesini istihraç etmiş idi (rağbetin derecesini -bizim haberimizden- çıkarmış idi).

Her işittiğimizi ve gördüğümüzü burada yazmaya ne yer var ne hacet. Ancak âlem-i matbuat erkânlarından (basın hayatının ileri gelenlerinden) bir-iki meşhur zât ile söyleştiğimizden bazı haber berir isek (bazı haberler verirsek) eski ve taze efkârlar (yeni düşünceler) ne gibi oldukları lazımınca anlaşılır. Çünkü bu adamların efkârı, cümlesinin toplamasıdır ve dilleri gönüllerine uygun olduğunu şüphe etmeye hakkımız yoktur.

Bâ-husus (özellikle) ki yazdıkları dahi söylediklerine aks (ters) değildir.

Bahsimize başlamaz burun (konumuza başlamadan önce) bir hâle daha dikkat edelim. *Tercüman-i Hakikat* ve *Osmanlı* nam (adlı) gazetelerin ruhu makamında olan saadetlü Ahmet Mithat Efendi birkaç sene evvelleri Rusya'ya hüsn-i nazar ile (iyi bir gözle) bakacağı me'mul olamadığı sırada (umulmadığı hâlde), bu günde (günümüzde) Rusya'ya ve Ruslar'a hoş nazarda olduğu (iyi gözle baktığı) âlem-i Türkîde (Türk dünyasında) başlıca bir hâldir. Rusya'nın Asya'da terakkisini (gelişmesini) hoşca gördüğünü birkaç mertebe ilan etmiştir.

Ahvalât-ı hazıraya (şimdilerde olup bitenlere) ve Rusya politikasına dair yazdıkları bir bend (makale) matbuat idaresi tarafından ruhsatlanmadığı[2] sırada (izin verilmediğinde) gazetede, mezkûr bendin (sözü edilen makalenin) yerini boş taşlamışlar (bırakmışlar) idi. Bu numeroya (sayıya) zat-ı şahane (Padişah) dikkat buyurup boş kalmış yere tab'olunacak bendi (basılacak makaleyi) saraya aldırıp mütalaa etmişler. "Babıâli'nin (hükûmetin) hatırını kırmayalım" latifesiyle bentleri(?)[3] kaç nüsha bastırmışlar… Bu nüshaların biri rivayet-

[2] Metinde "ruhsatlenmediği" şeklinde.

[3] Metinde siliktir, harfler belli olmuyor.

lere göre Rusya elçisi Novikof[4] hazretlerine berilmiş. Sonki sözümüz rivayettir; hakikatine kefil değiliz. [5]

İsmail

10 May 1885 / 8 Şaban 1302, Sayı: 16

İstanbul

Tercüman'a Mahsus

Memalik-i Osmaniye'de "senzor" (sansür) usulü pek şiddetli olup gazetelere ve neşriyata ziyade dikkat olunduğundan Osmanlı gazeteleri ekser hâlde "doğrama" yani Avrupa gazetelerinden naklolunan ahbar ve rivayâttan ibarettirler. Dâhilî ve haricî işler hakkında serbest efkâr ve hissiyât ibraz (hislerini belli) edemezler. Çünkü politikaya "dokunuyor" (tiye) (değiyor) imiş.

Bu hâlde dâhilî senzorlar kâfi olmaz gibi Osmanlı gazetelerinin başı ucunda bir hayli "haricî" senzorlar da görünüyor. Çok taaccüptür ki Avrupalılar kendi gazetelerinde "liberté-hürriyet" sayesinde yazılan bin bir türlü saçma sapan şeylere tahammül edip de Osmanlı gazetesi bu gibi şeylerden birini naklettiği ile namus davasına kalkışıyorlar! On bin Frenk gazetesinde yazılır; yazıldıktan son karikatür yani külgünç resimler ile daha ziyade anlaştırılır; okurlar, bakarlar, gülerler; ziyan yok, ama bu hürler ve hürriyetçiler İstanbul'a ayak bastıkları ile her biri bir bî-aman senzor kesilir!"

Bir dikkat buyurulsun; İstanbul'da neşrolunan muhtelif cerideler (gazeteler) arasında Fransızca dahi neşrolunanlar bardır. Bunların biri *"İstanbul"* namında idi. Bu ceride her

[4] Türkçe metinde ismin yazılışı نليدوف (Nelidof) şeklinde idi. Rusça kısımdan düzelttik.

[5] Yazının sonunda "Daha var" kaydı bulunmasına rağmen, *Tercüman*'da bu yazının devamı mahiyetinde başka bir yazı görülmemiştir.

Dizin

A. Ağaoğlu. Bkz Ağaoğlu, Ahmet
A. [Ayın] Nadir. Bkz Ali Ekrem Bolayır
Abbas Haverî (*Fecir* adlı eserin yazarı) 293-295, 535
Abbas Hilmi (Paşa, Mısır Hıdivi) 346
Abdula Tukay. Bkz Tukay
Abdulgani (Orenburglu hayırsever) 498
Abdulla (Gabdulla) Apanay (Tatar din ve siyaset adamı) 103
Abdullah El-Memun (Arap emiri) 56
Abdullah Muhammed Feyzi (Tatar yazarı) 302
Abdullah Zühdî (Osmanlı yazarı) 258
Abdurrahimbey Hakverdov. Bkz Hakverdili
Abdurrahman. Bkz Abdurrahman İlyasof (Biçurin köyü imamı) 89
Abdurrahman Efendi (Hindistanlı tercüman) 522, 523
Abdurrahman İlyasof (Tatar yazarı) 280
Abdurrauf Fıtrat (Özbek yazarı) 325-326
Abdülahad (Buhara Emiri) 389, 416, 418, 441
Abdülaziz (Osmanlı sultanı) 218, 364
Abdülhalim Abdurrahmanoğlu (Tatar muallim) 114
Abdülhamit (II. Abdülhamit) 218, 230, 341, 346
Abdülkadir Şekurî (Özbek ceditçilerinden) 472
Abdülkadir Abdüşşekurî. Bkz Abdülkadir Şekurî
Abdülkayyum Nasirof. Bkz Kayyum Nasirî
Abdülkerim Sabit (Tercüme Odası memuru) 221
Abdünnasır. Bkz Kayyum Nasirî
Abdürreşit. Bkz Abdurreşit İbrahim
Abdürreşit Efendi İbrahimov. Bkz Abdurreşit İbrahim
Abdürreşit İbrahim (İslâmcı yazar, siyasetçi) 77, 83, 111, 133, 150, 152, 305
Abdürrezzak (Osmanlı tiyatro sanatçısı) 227
Abdüsselam Ahundzade (Kafkasya Şeyhülislâmı) 150
A. B. Vrevski. Bkz Vreski
Adem (Peygamber) 352
A. Fıtrat. Bkz Abdurrauf Fıtrat
Ağaoğlu Ahmet 13, 79, 84, 97, 111, 132, 133, 391
Ahmed Bey Timur ("Lecne-i Tesisiye" hazinedarı) 503
Ahmed Bey Zeki (Ahmed Zeki Paşa, Mısırlı âlim, yazar) 505

Ahmet (Hacı, Kazanlı hayırsever) 498
Ahmet Ağayev. Bkz Ağaoğlu, Ahmet
Ahmetbay [Hüseyinof] (Orenburglu hayırsever) 115
Ahmet Bey Ağayev. Bkz Ağaoğlu, Ahmet
Ahmet Bey Kemal. Bkz Akünal, Ahmet Kemal
Ahmetcan Seydaşev (Tatar gazeteci) 114
Ahmetcan Aliyev (Kazanlı ayakkabıcı) 480
Ahmet El-Hadi. Bkz Hadi Maksudî
Ahmet Hadi Maksudî. Bkz Hadi Maksudî
Ahmet Kemal. Bkz Akünal, Ahmet Kemal
Ahmet Mithat 159, 219, 220, 289, 335
Ahmet Paşa (Osmanlı sarayının damadı) 365, 366
Ahmet Paşa Faik (Mısır'da Vatan Partisi başkan yardımcısı) 504
Ahmet Rasim (Yazar) 133
Ahmet Selimov (Akmescitli çiftçi) 481
Ahmet Şefik Paşa (Mısır'da ıslahat komisyonu üyesi) 507
Ahmet Vefik Paşa (veya Ahmet Vefik Efendi) 29, 31, 338
Ahmet Yesevî 165
Ahundzade, Mirza Fethali (Azerbaycanlı, yazar, düşünür) 65,75, 150, 188, 198
Ahunt Beyazitof. Bkz Ataullah Beyazitov
Akcigitov. Bkz Akyiğit, Musa
Akçokraklı Osman (Kırımlı şair) 304
Akçura Yusuf 79, 108. 151, 182
Akçuraoğlu Yusuf. Bkz Akçura, Yusuf
Akçurin Timur Bulat (Simbirli tüccar) 151, 480
Akpınar Yavuz 3, 16, 68, 209
Aksak Timur. Bkz Timurlenk
Akünal Ahmet Kemal (Gazeteci, şair) 158, 160, 163
Akyiğit Musa (Tatar, yazar) 146
Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin. Bkz Kuropatkin
Alfre. Bkz Musset Alfred
Ali Ağa (muhayyel isim) 234
Ali Arslan (Hacı, Hindistanlı) 523
Ali Asgar (Buzuluk şehri imamı) 89
Alibey Hüseyinzade. Bkz Turan, Hüseyinzade Ali
Alihanov (Binbaşı) 412
Ali İbrahimoğlu (Kubanlı tüccar) 481
Ali Kuşçu 165
Âlimcan Töre. Bkz Mir Âlimcan Töre
Âlimcan Barûdî 60, 142
Ali Merdan. Bkz Topçubaşı (veya Topçubaşov, Ali Merdan)
Âlimyan (Semerkantlı) 430
Alişir Nevaî 35, 131, 165, 239
Allahyar Bey Zülkadirov (Genceli) 480
Altınsarin Ibıray (Kazak şair) 268, 269
A. M. Topçubaşı. Bkz Topçubaşı
Arakel Ağa (Kitapçı) 350
Arat R. R. 26, 325
Aristo 249

Arsal, Sadri Maksudi 309
Artin (Asaduryan, matbaacı) 293, 350
Astanakul veya Astanakul Bek (Buhara hanlığında pervaneci) 419, 468
Atamalıbeyof (*Keşkül* gazetesi yazarlarından) 267
Ataullah Beyazidof (Tatar din adamı) 79, 80, 187
Ataullah Efendi. Bkz Ataullah Beyazidof
Augier Emile (Fransız yazar) 219
Ayaz. Bkz İdilli, Ayaz [Gayaz] İshaki
Ayaz Efendi İshaki. Bkz İdilli, Ayaz [Gayaz] İshaki
Ayvazovski (Ressam) 345
Azimov (Kazanlı fabrikatör) 480
Baba Bey (Türkistanlı soylu) 436
Babür veya Babür Mirza 58, 62, 293
Baha (Bahaeddin, hizmetçi) 460, 463
Bahaüddin. Bkz Bahaüddin Nakşibendî
Bahaüddin Nakşibendî 425
Barudî. Bkz Âlimcan Barudî
Baumgart (*Türkistan* gazetesi yazarı) 57
Baybekof Hacı Hüseyin Efendi (Moskovalı) 304
Bayron (Lord Byron) 163, 232, 269
Behbudî Mahmud Hoca (Özbek ceditçilerinden) 142, 143, 325, 472
Benjamin Franklin 292
Bıçakçızade Hakkı (Gazeteci) 42
Bigiyev Zahir (Tatar din adamı, yazar) 309
Bilâl Kırımî (*Tercüman* gazetesi yazarlarından) 506
Bogos Ağa (Mürettip) 350
Bolayır Ali Ekrem 44
Boraganski İlyas Mirza (Matbaacı) 304
Bourget Paul 238
Brockhaus F. A. (Alman ansiklopedisi nâşiri) 88
Bulgakof (Rus Generali) 395
Burhaneddin (Sarraf) 429
Burhan Şeref Efendi (Tatar gazeteci) 108, 129
Büyük İskender (Makedonyalı) 427
Cafer (Şair) 511
Canyar Hanım (İbrahim Paşa'nın eşi) 500
C. Bey (Bombaylı müslümanlardan) 519
Celal. Bkz Ünsizade Celal
Celal Kenekezi (Muhayyel isim) 460
Celal Nuri. Bkz İleri, Celal Nuri
Celil Memmedguluzade (Azerbaycanlı gazeteci, yazar) 327
Cemaleddin. Bkz Velidof, Cemaleddin
Cemil Paşa (Dr., İstanbul Belediye Başkanı) 367
Cem Sultan 243
Cengiz Han 25
Cora Bey (Türkistanlı soylu) 436
Cromer (Evelyn Baring, İngiliz bürokrat) 490
Cusip Köpeyev. Bkz Köpeyev, Yusuf
Çernyayevski Aleksey Osipoviç

(Rus eğitimci) 265, 267, 400, 535
Çeşmafet Hanım (Hıdiv İsmail Paşa'nın eşi) 494, 495, 500
Çıngız. Bkz Cengiz Han
Çirkof (Rus matbaacı) 53
Daniş Mirza Rıza Han (Türk asıllı İranlı diplomat, şair ve yazar) 25, 67, 193, 392
Dante 185
Davidoviç Mustafa Mirza (Gaspıralı'nın askerî okuldan arkadaşı, Bahçesaray belediye reisi) 117
Davud (Peygamber) 352
Deli Birader. Bkz Muallim Sadi
Deli Şair. Bkz Muallim Sadi
Derjavin 184
Dökmeci Agopyan (Matbaa ustası) 350
Duma. Bkz Dumas, Alexandre
Dumas Alexadre 210, 219
E. Ahundov (Azerbaycanlı gazeteci) 113
Ebülûla Zeynelabidin (Mardin) (Osmanlı gazetecisi) 162
Ebüzziya. Bkz Ebüzziya Tevfik
Ebüzziya Tevfik 48, 162, 235, 288-290, 299, 535
Efendiyev, S. M. (Azerbaycanlı gazeteci, siyasetçi) 113
Eflatun 249
Efrasyap (Alpertunga) 431
E. Hüseyni (Azerbaycanlı edebiyat araştırmacısı) 113
E. Hüseynov (Azerbaycanlı edebiyat araştırmacısı) 113
Ekrem (Buharalı müftü) 476
Ekrem Beyefendi. Bkz Recaizade Ekrem
Elif. Elif (Nur gazetesi yazarı) 86
Emil De Jiradan. Bkz Augier (?), Emile
Emin El-Rafi'î (Mısırlı hukuk talebesi) 506
E. Mirehmedov (Azerbaycanlı edebiyat araştırmacısı) 113
Emir Muzafferüddin (Buhara Hanı) 478
Ersoy, Mehmet Akif 162
Ertuğrul (Ertuğrul Gazi) 30, 33, 243
Eşref H., Bkz Fergan, H. Eşref Edip
Faik (Beyzok Kaymakamı) 222
Faik Paşa (Mısırlı bürokrat) 500
Farabî 165
Fatih Sultan Mehmet 344
Fatih Kerimî (Tatar yazarı) 90
Fatma Hanım (Hacı Hüseyin Baybekov'un kızı) 481
Favel 522, 523
Fergan, H. Eşref Edip (Gazeteci, hukukçu) 162
Fethali Mirza. Bkz Ahundzade, Mirza Fethali
Feyizhanof Hüseyin Feyizhanof (Tatar bilim adamı) 60
Feyzullah Bey (Ahıskalı zengin) 385
Filip (Hikâye Kahramanı) 223
Firdevsî 136
Flammarion (Camile, Fransız gökbilimci) 59, 238
Franke Christian Wilhelm (Alman ansiklopedicisi) 88
Fuad Toktarov. Bkz Toktarov, Fuat
Fuat Bey Selim (Mısırlı siyasetçi) 504
Fuzulî 131, 239
Gaboriau Emil (Fransız yazar) 22,

210, 211, 279
Gali Putilyakov (Tatar gazeteci) 171
Gamdurrahman Gomerev (Abdurrahman Ömerof) (Tatar gazeteci, yazar) 191
Ganizade Sultan Mecit (Azerbaycanlı yazar) 13, 150, 303, 394, 404, 441
Gaspıralı İsmail 3, 7, 11, 15, 16, 17, 27, 68, 82, 88, 91, 106, 117, 133, 168, 182, 209, 211, 387, 458, 525
Gasprinski. Bkz Gaspıralı, İsmail
Gayıbov Hüseyin Efendi (Kafkasya Müftüsü) 392
Gazi Mansur Sultan (Kırımlı ermiş) 308
George Sand 299, 300
Goethe 212, 269
Gogol 136, 184
Graf Tolstoy (Rus yönetici) 232, 238
Griboyedof (Rus yazarı) 232
Habibullah (*Şark-i Rus* gazetesi yazarı) 71
Hacıbeyli (veya Hacıbeyov) Üzeyir (Azerbaycanlı bestekâr, yazar) 158
Hacı Tağıyev. Bkz Tağıyev, Hacı Zeynelabidin
Hacı Zeynelabidin Tağıyev. Bkz Tağıyev, Hacı Zeynelabidin
Hacinski M. (Azerbaycanlı gazeteci) 113
Haçatur Ağa (Hayalî isim) 350
Hafız [Şirazî] 136, 239, 292
Hakverdiyev Abdurrahimbey (Azerbaycanlı yazar) 304
Hanife Hanım (Hüsameddin Molla adlı eserde kahraman) 278, 303
Haris Feyzi (Tatar gazeteci) 129
Hasan (İmam Paşa) 274
Hasanbey Melikov. Bkz Melikov, Hasanbey Zerdabî
Hasan Ref'i Paşa (Lecne-i Tesisiye üyesi) 503
Hasan Vasıf Paşa (Lecne-i Tesisiye üyesi) 502
Hasmemmedof Halilbey (Duma'da Azerbaycanlı milletvekili) 155
Hayıt Baymirza 63, 542, 546
H. Eşref Edip. Bkz Fergan, H. Eşref Edip
Hugo. Bkz Victor Gugo
Huyugüzel Ömer Faruk 213
Hüseyin Baybekov (Hacı, Moskovalı) 60, 234, 304, 350, 481, 542, 544, 545
Hüseyinov (Orenbuglu hayırsever) 142
Hüseyinzade Ali. Bkz Turan, Hüseyinzade Ali
Hüseyn Efendi Gayıbov. Bkz Gayıbov, Hüseyin Efendi
Hüseyn Feyizhan. Bkz Feyizhanov, Hüseyin
Hüseyngulu Han (Bakû Hanı) 395
H. Vezirov. Bkz Vezirov, Haşimbey
Ibıray Altınsarin. Bkz Altınsarin, Ibıray
İbni Haldun 248, 249
İbni Sebabe 274
İbni Sina 165
İbrahimov S[anatulla]. A[ynullayev]. (Azerbaycan'da Tatar gazeteci) 159-161, 188-192, 540
İbrahimov (Tücccar) 425

İbrahim Paşa (Mısırlı) 500
İdilli, Ayaz [Gayaz] İshaki 83, 148, 162, 167
İlminski Nikolay İvanoviç 66, 69, 91, 92, 93, 130, 167
İmam Rıza 451
İmanayev, Şeyhattar (Tatar gazeteci) 60, 114
İskender-i Rumî. Bkz Büyük İskender
İsmail. Bkz Gaspıralı, İsmail
İsmail Hakkı (Mısırlı) 507
İsmail Paşa (Mısır Hıdivi) 494, 499, 509, 543
İsmail Subhi (Osmanlı takvim yazarı) 181
İvan Groznıy (Korkunç İvan) 141
İzzet Bey (Muhayyel isim) 234
Jozef Efendi (Kitapçı) 350
Jukovski (Rus yazar) 145, 184
Jules Verne 238
Kakovin (Matbaacı) 53
Kanunî (Sultan Süleyman) 271
Kasımov Begali (Özbek bilim adamı, edebiyatçı) 472
Kaspar Efendi (Kitapçı) 350
Kayserliyan (Tüccar) 350
Kayyum. Bkz Kayyum Nasırî
Kayyum Nasırî (Tatar yazarı, araştırmacı) 11, 89, 93, 265, 271, 274-275
Kemal. Bkz Namık Kemal
Kerimof Biraderler (Orenburglu, kitapçı kardeşler) 309
Keşfî Çelebi (Kırımlı) 307
Khilkov Dmitri Alexadrovich (Rus prensi) 453
Klemm Vasili Oskaroviç (Buhara'da Rus konsolos vekili) 416
Kolçanof (Rus yarbay) 430
Köpeyev Yusuf (Kazak şair) 33, 543
Krilov 59
Kristof Kolomb 506
Kul Mamat (Efsanevî bir şahsiyet) 168
Kurbanali (Peremli dokumacı) 481
Kuropatkin Aleksey Nikolayeviç (Rus generali) 456, 457, 541
Kültesi Şemseddin (Tarikat şeyhi, şair) 60
La Fonten [La Fontaine] 232
Lagofet D. N. (Buhara'da Rus memur, coğrafyacı) 315
Latif Paşa Selim (Mısırlı) 504
Lermantov 136
Lessar M. P. (Buhara'da Rus görevli) 416
Lesseps Ferdinand (Fransız diplomat) 527
Lıkoşin (Taşkent vali yardımcısı) 57, 62, 63
Lomonosov Mikhail Vasilyeviç 61, 145, 165, 168
Löbel Renatus Gotthelf (Alman ansiklopedici) 88
Lyutş (Buhara'da Rus görevli) 459
Mahmud Hoca. Bkz Behbudî, Mahmud Hoca
Mahmudhoca Behbud. Bkz Behbudi, Mahmud Hoca
Mahmut Bey Hasib (Mısırlı gazeteci) 504
Mahmut Celâleddin Baki (Osmanlı gazeteci) 186
Mahruy Hanım (Kazanlı hayırsever) 303
Maksudî Ahmet Hadi (Tatar ya-

zar, öğretmen) 60, 83, 90, 94, 110, 153, 309, 540
Maksudof (Sadri Maksudî veya Ahmet Hadi Maksudi?) 60
Marufîzade Mehmet Ziyaeddin (Osmanlı gazeteci, yazar) 30
Mecid Bey Ganizade. Bkz Ganizade, Sultan Mecit
Mecid Efendi. Bkz Ganizade, Sultan Mecit
Mehemmedağa. Bkz Şahtahtlı, Mehemmedağa
Mehemmedağa Şahtahtlı. Bkz Şahtahtlı, Mehemmedağa
Mehemmedeli Halifezade (Azerbaycanlı gazeteci) 189
Mehmet Akif. Bkz Ersoy, Mehmet Akif
Mehmet Bey Ferit (Mısırlı avukat) 504
Mehmet Cevdet (Ahmet Midhat'ın kardeşi) 30
Mehmet Emin. Bkz Yurdakul, Mehmet Emin
Mehmet Emin Bey Resulzade. Bkz Resulzade, Mehmet Emin
Mehmet Han-ı Hamis (V. Mehmet) 364
Mehmet Murat. Bkz Mizancı Mehmet Murat
Mehmet Tahir (Musavver Malûmât yazarı) 55, 290
Mehmet Tevfik (*Emniyet* gazetesi sahibi) 290
Melikov Hasan Bey Zerdabî (Azerbaycanlı gazeteci, yazar) 125, 150, 183, 188
Melkûm Mirza Melkûm Han (İranlı Ermeni asıllı yazar, diplomat) 67, 68
Meltiyadi (İstanbul'da fotoğrafçı) 350
Memmedemin Efendizade (Azerbaycanlı yazar) 179
Mercanî Şehabeddin (Tatar din âlimi ve tarihçi) 82, 83, 87, 89, 90, 93, 103
M. E. Resulzade. Bkz Resulzade, Mehmet Emin
Meşhedî Hüseyin Ağa (Tebrizli Naşir) 350
M. F. Ahundzade. Bkz Ahundzade, Mirza Fethali
Midhat. Bkz Ahmet Midhat
Mihail Dmitriyeviç Skobelev. Bkz. Skobelev
Mihran (Ermeni gazeteci, matbaacı) 133, 348, 350
Mihran Çelebi. Bkz Mihran
Mir Âlimcan Töre (Buhara veliahdi) 446, 542
Mir Alişir. Bkz Alişir Nevaî
Mir Bedalov (Türkistanlı aydın) 436
Mir Haydar (Buhara'da tercüman) 436, 459, 460
Mir Seyyid Abdulâhad Han (Buhara hanı) 446
Mirza Hasan Tahirov (Kafkasya Şeyhülislâmı) 392
Mirza Hasib Aliguluoğlu (Bakû'da öğretmen) 404
Mirza Melkûm. Bkz Melkûm
Mirza Rıza Han. Bkz Daniş, Mirza Rıza Han
Mizancı Mehmet Murat 234
Molla Hüseyin (Muhayyel isim) 234
Molyer [Molière] 212
Mori Hiroçu (?) (Japon yazar) 50

M. R. Han. Bkz Daniş, Mirza Rıza Han
M. Şahtahtlı. Bkz Şahtahtlı, Mehemmedağa
Muallim Sadi (Deli şair) 213
Muhammed (Hz.) 54, 502
Muhammed Atabek (Hafız, Türkistanlı âlim) 292
Muhammed Ayaz. Bkz İdilli, Ayaz İshakî
Muhammed Azad (Hindistan Müslümanlarından) 519, 520, 521, 522, 523, 524
Muhammed Hadi (Azerbaycanlı şair) 113
Muhammed Şakir. Bkz Remiyev, Muhammed Şakir
Muhammed Tevkif el-Bekrî (Mısırlı) 502
Muhammed Zahir. Bkz Bigiyef, Muhammed Zahir
Muhammed Zakir. Bkz Remiyev, Muhammed Zakir
Muhammed Zakir Ramazonof. Bkz Ramazanov, M. Zakir
Muhammet Arif (Mansur köyü imamı) 114
Muhammetcan Seydaşev (Tatar gazeteci) 114
Muhammet Rüstem (Ahlat kaymakamı) 197
Muhtarov M. (Azerbaycanlı gazeteci) 132
Muhyiddin Hoca (Semerkant'ta kadı) 435, 436
Musa Akcigit. Bkz Akyiğit, Musa
Musa Akcigitof. Bkz Akyiğit, Musa
Musa Efendi Nağıyev. Bkz Nağıyev, Musa Efendi
Musset Alfred 300, 541
Mustafa [Lütfi İsmailof Şirvanski] (Azerbaycanlı gazeteci) 133
Mustafa (Manastır Vilayeti defterdarı) 221
Mustafa Kâmil Paşa (Mısır'da Vatan Partisi başkanı) 489, 493
Mustafa Mirza. Bkz Davidoviç
Mustafa Naili (İpek sancağı mutasarrıfı) 37
Münevver Kari Abdürreşidov (Özbek ceditçi) 143, 154, 326
Nadir Şah 343
Nağıyev Musa (Azerbaycanlı milyoner) 398, 402, 454
Namık Kemal 29, 49, 163, 170, 263, 289
Narî (Takma ad). Bkz Mehemmedeli Halifezade
Nasırov. Bkz Kayyum Nasırî
Nasırullah (Buhara Hanlığında görevli) 444, 449
Nasirüddin Şah 393
Nasrettin Hoca 482
Nazarov (Yüzbaşı) 412
Necip (Padişah yaverlerinden) 343, 345, 346
Nekrasov Nikolay Aleksiyeviç 272
Nerimanov Neriman (Azerbaycanlı siyasetçi, yazar) 284, 303
Nesib Nesibzade (Azerbaycanlı siyasetçi) 13
Nevaî. Bkz Alişir Nevaî
Nimetullah (Hacı, Sibiryalı hayırseven) 498
Novikof (Rusya elçisi) 336
Nuh (Peygamber) 390
O. Çernyayevski. Bkz Çernyayevski, Aleksi Osipoviç
O. Orucov. Bkz Orucov

Orucov O. (Azerbaycanlı matbaacı, gazeteci) 158
Osman (Halife) 53
Osman Efendi Akçokraklı. Bkz Akçokraklı, Osman
Ostroumov N. P. (Türkistanskie Vedemosti gazetesinin baş yazarı) 57, 63, 439
Otello (Othello) 212
Ömer Bey Lütfî (Lecne-i Tesisiye üyesi) 503
Ötemişyev (Kazanlı sanayici) 480
Petrarka (Petrarca, İtalyan şair) 185
Petro (Deli Petro, Rus çarı) 65, 168, 184
Pobedonostsev Konstantin Petroviç (Rus ilahiyatçı, bürokrat) 91
Pol Berje (Paul Bourget) (Fransız yazarı) 238
Pol de Kok (Paul de Kock, Fransız yazar) 210, 211, 212, 238
Puşkin 136, 141, 145, 165, 184, 232, 239, 269, 304
Radloff 25, 26
Rahmetullahbay (Muhayyel isim) 461
Ramazonof M. Zakir (Buharalı bir molla. Dala Vilayeti gazetesi yazarı) 33, 34
Rastovçef Graf (Kont, Rus yönetici) 430
Raşit (Miralay) 358
Recaizade Ekrem 251, 544
Refik Bey Azimzade (Şamlı âlim) 503, 505
Remiyev Muhammed Şakir (Tatar milyoneri, naşir) 111, 171
Remiyev Muhammed Zakir (Tatar milyoneri, naşir) 111
Renan 80
Resulzade Mehmet Emin (Azerbaycanlı gazeteci, cumhurbaşkanı) 98, 111, 159, 206
Reşit. Bkz Abdürreşit İbrahim
Rıfat Efendi (İstanbul'da şekerci) 222
Rızaeddin Fahreddinov. Bkz Rızaeddin bin Fahreddin
Rızaeddin bin Fahreddin (Tatar âlimi, yazar) 60, 83, 129, 171, 303, 471
Rıza Kadı. Bkz Rızaeddin bin Fahreddin
Rızkullah Efendi (Siroz'da Savcı yardımcısı) 36
Russo (Rousseau) 216
Sabitov (Tacir) 476
Sabitov Timur (Permli zanaatkâr) 481
Sadi (Şirazî) 136, 213, 239, 544
Sadreddin. Bkz Arsal, Sadri Maksudi
Sadreddin Efendi El-Maksudî. Bkz Arsal, Sadri Maksudi
Safa Efendi Âlimof (Moskovalı yazar) 304
Sagid Remiyev (Tatar gazeteci) 171
Said. Bkz Ünsizade, Said
Said Efendi Ünsizade. Bkz Ünsizade Said
Saint John 38
Sakof (Lazarev Enstitüsü öğretmeni) 272, 273
Sami. Bkz Şemşettin Sami
S[anatulla]. A[ynullayev]. İbrahimov. Bkz İbrahimov, S(ad). A(yın).

Sarafim (İstanbul'da kıraathane sahibi) 351
Sardu (Victorien Sardou) 219
Sarı Selim (Osmanlı Padişahı) 527
Sarraf Bürhan (Buharalı) 438
S. Ayni (Sadreddin Ayni) (Özbek ve Tacik yazar) 325
S. Azim Şirvanî. Bkz Seyyid Azim Şirvani
Schiller 163
Sefereli Bey. Bkz Velibeyov, Sefereli Bey
Selim Avnah (Osmanlı gazeteci) 30
Selim Efendi veya Selim (Muhayyel isim) 350
Selim Giray (Hacı, Kırımhanı) 453
Selim Giray Tefkilef. Bkz Tevkilef, Selim Giray
Serverüddin Efendi (Yazar) 302
Seyit Gerey Mirza Alkin (Tatar hukukçu, siyasetçi) 79
Seyyah Takma ad.. Bkz Gaspıralı İsmail Seyyid Azim
Seyyid Azim Şirvanî (Azerbaycanlı şair) 40, 41
Seyyid Mustafa el-Halebî (Kahire'de tüccar) 508
Seyyid Tevfik El-Bekrî. Bkz Tevfik El-Bekrî
Skobelev Mihail Dmitriyeviç (Rus generali) 408, 453, 454, 456, 457
Skot (Walter Scott) 212
S. M. Ganizade. Bkz Ganizade Sultan Mecid
Staroselski Dmitri Semyonoviç (Rus generali) 183, 282
Sultan İsfendiyarov (Kazak asıllı Rus subayı) 440
Sultan Mecid Ganizade. Bkz Ganizade, Sultan Mecid
Sultan Murat 344
Sultan Süleyman 344
Süleyman (Peygamber) 528
Süleyman Efendi (Muhayyel isim) 234
Süleyman Nazif 148, 149, 162, 193
Süleyman Şah (Osmanlı sülâlesinin ilk reislerinden) 33
S. Velibeyov. Bkz Velibeyov Sefereli Bey
Şah İsmail Safevî 343
Şah Murat Han (Buhara Hanı) 475
Şahtahtlı (veya Şahtahtinski) Mehemmedağa (Azerbaycanlı gazeteci) 64-70, 73, 75, 87, 272
Şah Timur. Bkz Timurlenk
Şakir Bey (Ahıskalı) 385
Şakircan Tahirî (Tatar aydınlarından) 83, 90
Şamlıyan (İstanbullu Eczacı) 350
Şatobriyan (Chateaubriand) 212
Şefika Hanım (Şefika Gaspıralı) 13
Şehabeddin Mercanî. Bkz Mercanî
Şekspir (Shakespeare) 22, 136, 212, 232, 239, 269
Şemseddin Efendi El-Tahirî (Tatar yazar) 60, 302
Şemseddin Sami 29, 45, 49, 128, 159, 204, 215, 217, 235, 236, 289
Şemsi Efendi (Tatar yazar) 60
Şemsi Esedullayev (Azerbaycanlı milyoner) 399, 402

Şeref Efendi (*Yıldız* gazetesi yazarı) 95, 108, 543
Şerhil bin Talmu (Arap mezar taşında bir isim) 55
Şerif Cemal Hanım Hamidullin (Kızılyarlı) 481
Şeyhalibekov Zaman, (Azerbaycanlı tercüman) 440
Şeyh Ali Yusuf (*El-Müeyyed* gazetesi sahibi) 496, 497, 503, 504
Şeyhattar İmanayev. Bkz İmanayev
Şeyh Selim el-Beşrî (Lecne-i Tesisiye üyesi) 502
Şeyh Yahya (Arap mezar taşında bir isim) 55
Şinasi 45, 47, 159, 181, 288, 338
Şirniyaz (Kazak şair) 268
Ş. Mercanî. Bkz Mercanî, Şehabeddin
Şpilgagin (Spielhagen) 212
Ş. Sami. Bkz Şemseddin Sami
Taftazanî (Sadeddin, Türkistanlı âlim) 470
Tağıyev. Bkz Tağıyev, Hacı Zeynelabidin
Tağıyev Hacı Zeynelabidin (Azerbaycanlı milyoner ve hayırsever) 13, 70, 84, 111, 142, 398, 463, 545
Tahirî. Bkz Şakircan Tahiri
Takerey (Thackeray) 237
Tefkilef Selim Giray (Kırım Müftüsü) 152
Temür. Bkz Timurlenk
Teodoris (Teodor Kasap) 133
Tevfik. Bkz Ebuzziya Tevfik
Tevkif el-Bekrî. Bkz Muhammed Tevkif el-Bekrî
Timaşef (veya Timaşof, Rus bankacı) 152
Timirazev (Rus Ticaret ve Zanaat Ministri) 152
Timur. Bkz Timurlenk
Timurlenk 293, 446, 541
Togan Z. V. 437
Tohta (veya Tokta) Buğa (Altın Ordu Hanı) 453
Toktarov Fuad (Tatar gazeteci, yazar) 171
Topçubaşı Ali Merdan (Azerbaycanlı avukat, siyasetçi) 13, 70, 84, 97, 111, 453, 480, 542
Tukay Abdulla (Tatar şairi) 11, 153, 322-324, 536, 539
Tukayef. Bkz Tukay, Abdulla
Turan Hüseyinzade Ali 13, 79, 84, 97, 111, 160
Turgenyev 145
Türk İbni Yafes (Takma ad.). Bkz Memmedemin Efendizade
Uluğ Bey 165, 432, 470
Uraz (Kazak şairi) 268
Urmançiyef (Tambof'da imam) 499
Uşinski (Rus eğitimci) 265
III. Aleksandr (Rus Çarı) 91
Ünsizade Celal (Azerbaycanlı gazeteci) 265, 267, 282
Ünsizade Said (Azerbaycanlı gazeteci, din adamı) 183, 184, 265, 267, 282
Ünsizadeler (Said ve Celal) 13, 265
Vafiyadi (İstanbul'da fotoğrafçı) 350
Vambery 492
Vanlıyan Matbaası 351
Velibeyov Seferelibey (Azerbaycanlı öğretmen) 265, 267, 400

Velidof Cemaleddin 202, 543
Vezirov Haşimbey (Azerbaycanlı yayıncı, gazeteci) 98, 111, 158, 546
Viktor Gugo (Victor Hugo) 237
Volter (Voltaire) 212, 216
Vrevski A. B. (Türkistan genel valisi) 436, 540
Washington (George) 292
Wilhelm Tell 292
Yavuz Sultan Selim 343
Yerli (Takma ad). Bkz Gaspıralı İsmail
Yurdakul Mehmet Emin 163-164, 171, 186
Yusuf Akçurin. Bkz Akçura, Yusuf
Yusuf İzzeddin (Osmanlı şehzadesi) 264-366
Yusuf Köpeyev. Bkz Köpeyev, Yusuf
Zabolotny Danylo (Polonyalı bilim adamı) 516
Zahir Bigiyev. Bkz Bigiyev
Zaman Bey (Azerbaycanlı tercüman) 440
Zarif El-Hadi (Uralsk bölgesinden Tatar yazar) Hadi Zarif 89
Zekeriya Sadreddinev (Tatar yazar) 191
Zerdabî, Hasan Bey. Bkz Melikov, Hasan Bey Zerdabî
Ziyaeddin Kadı. Bkz Rızaeddin bin Fahreddin
Ziynet Hanım (Ahıskalı) 385
Zola Emile 210, 238, 298